

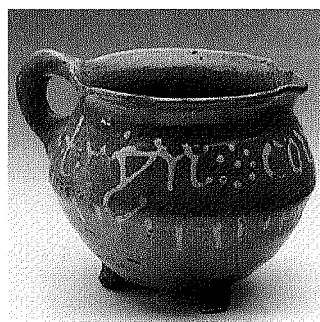
Grafter kookpotten en hertrouwende weduwen

Connotaties van een zeventiende-eeuws gebruiksvoorwerp¹

Irma Thoen

De eerste ontmoeting vond plaats in Museum Boijmans Van Beuningen. Daar stond ze tussen de bierpullen, olie-kruikjes en kandelaars: 'Trijn Cornelis'. Een aardewerken kookpot met Trijn Cornelis' naam als decoratie. Behalve de naam was de pot gedecoreerd met het jaartal 1661 (afb. 1). 'Trijn Cornelis' was gemaakt uit rood aardewerk met daarop in gele letters de naam en het jaartal. Door het glazuur glansde ze van top tot teen. Ze stond op drie pootjes, had een oor en een sneb. Haar uiterlijk was zo fascinerend dat de eerste kennismaking een voorbode leek voor een langer en intensiever contact. Mijn belangstelling ging verder dan de gebruikelijke, oppervlakkige interesse in uiterlijkheden. Ik wilde op zoek naar haar karakter. Waar kwam ze vandaan? Waarom was ze op deze wijze gedecoreerd? En bovenal, wat had dit bijzondere voorwerp te betekenen?

Een kookpot als bron voor cultuurhistorisch onderzoek was geen voor de hand liggende keuze. Het onderzoek naar materiële cultuur is inmiddels redelijk ingeburgerd in de geschiedwetenschap, maar houdt zich zelden bezig met specifieke gebruiksvoorwerpen en de rol die zij in hun omgeving gespeeld hebben. In het algemeen gaat het in de geschiedwetenschap om de sociaal-economische kenmerken van de eigenaren van de gebruiksvoorwerpen.² In de iconografie hebben met name Eddy de Jongh en Jochen Becker zich op het object gericht. Zij hebben zich bezighouden met de betekenis van respectievelijk bezems en kannen in de zeventiende-eeuwse schilderkunst. Hierbij ging het in beide gevallen om de afbeeldingen waarop deze objecten te zien waren en niet om de eigenlijke gebruiksvoorwerpen zelf.³ De kunstnijverheid is altijd meer objectgericht geweest, maar daarbij ging het wederom niet om de betekenis van de voorwerpen, maar om stijkenmerken en de symboliek van de desbetreffende decoraties.⁴ Aan

▲
Afbeelding 1:
Slibaardewerken kookpot 'Trijn Cornelis 1661'. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (Foto: Tom Haartsen).

¹
Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van het Boijmans Van Beuningen Documentatiesysteem voor Pre-Industriële Gebruiksvoorwerpen. Speciale dank gaat uit naar drs. Alexandra van Dongen, conservator Afdeling Kunstnijverheid en Vormgeving.

²
Een uitzondering vormt het onderzoek van C. Laan. Zie bijvoorbeeld C. Laan, 'Bruisend in het glas. De rol van het pasglas in de zestiende en zeventiende eeuw', in: R. Kistemaker en V. van Vilsteren, *Bier! Geschiedenis van een volksdrank* (Amsterdam 1994) 96-102.

³
E. de Jongh, *Kwesties van betekenis. Thema en motief in de Nederlandse schilderkunst van de zeventiende eeuw* (Leiden 1995), J. Becker, 'Are these

de betekenis of symboliek van het object werd hoege-naamd geen aandacht besteed.

In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat alle door mensen gemaakte dingen uit het verleden betekenis dragen. Ze werden bewonderd of verguisd, bewaard of weggegooid, aanbeden of gewoon gebruikt. Maar ze hadden hoe dan ook een functie, voldeden aan een bepaald verlangen en droegen als zodanig een zekere betekenis. Juist door verschillende bronnen, zoals materiële cultuur, prenten en schilderijen, archiefmateriaal en embleemboeken, met elkaar te combineren kan een idee ontstaan van de rol en betekenis van bepaalde objecten in het verleden. Dit verhaal kan dan ook gelezen worden als een verslag van een speurtocht naar de symbolische betekenis van zeventiende-eeuwse kookpotten in het algemeen en Grafter kookpotten in het bijzonder.

Noord-Hollands slibaardewerk

De Trijn-Cornelis-pot bleek nog enkele zusters te hebben. Andere kookpotten in hetzelfde museum droegen namen als 'Maertie Claes' en 'Maertie Dircksdochter'. Er bleken in dezelfde stijl echter ook potten te bestaan met religieuze en profane opschriften als 'Hout Godts Gebot' en 'Soete Waey Ser Fraey', of met niet meer dan een figuratieve of non-figuratieve versiering. Uiteindelijk vormde een groep van 39 zeventiende-eeuwse kookpotten de basis voor dit onderzoek. De potten bevinden zich in verschillende particuliere collecties en in museale collecties, zoals die van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam en het museum in De Rijp. De potten zijn archeologische vondsten, maar zijn helaas niet op archeologisch verantwoorde wijze opgegraven. Hierdoor ontbreekt een archeologische context, die normaal gesproken veel nuttige informatie had kunnen opleveren. De objecten werden geselecteerd op basis van hun vorm, stijlkenmerken en vindplaats.

De kookpotten, ook wel 'grapen' genoemd, zijn wat hun vorm betreft in te delen in drie categorieën. De eerste groep bestaat uit potten met drie poten en twee oren. De tweede uit potten met drie poten, een oor en een schenksneb, zoals 'Trijn'. Deze worden ook wel kookkannen genoemd. De laatste categorie bestaat uit roompotten. Deze hebben opnieuw drie poten en twee oren,

girls really so neat?', in: D. Freedberg en J. de Vries (ed.), *Art in History/History in Art. Studies in Seventeenth-Century Dutch Culture* (Santa Monica 1991) 139-173.

⁴
Zie bijvoorbeeld M. Garthhoff-Zwaan, *Communicerende vaten. Beeldtaal op laat-middeleeuws aardewerk in de Nederlanden*. Museum Boijmans Van Beuningen (Rotterdam 1988).

maar hebben in plaats van een sneb een tuit die van halverwege de buik naar buiten steekt.

Qua stijl behoren de 39 kookpotten tot het Noord-Hollands slibaardewerk. Dit aardewerk werd vervaardigd uit roodbakend aardewerk waarop, voor het bakken, met een wit kleipapje decoraties werden aangebracht. De pottenbakker gebruikte hiervoor een ringeloor. Dit was een holle koehoorn waarvan de punt was afgezaagd.⁵ Vervolgens werd het object overgoten met of ondergedompeld in loodglazuur, een relatief kostbaar procédé.

Slibversieringen op rood aardewerk bestonden al eeuwen, maar aan het eind van de zestiende eeuw veranderden de decoraties. Vóór 1575 werden de roodbakende objecten summier versierd met strepen, stippen, ruitmotieven of andere abstracte vormen. In navolging van het rijk versierde en steeds gewilder majolica en Werra-aardewerk, ontwikkelden verschillende pottenbakkers een levendige tekenstijl. Dit was met name in Noord-Holland het geval.⁶ De pottenbakkers beperkten zich niet langer tot non-figuratieve vormen, maar breidden het repertoire uit met opschriften en figuratieve afbeeldingen van bloemen, dieren en mensen. Het slib werd dikker aangebracht, zodat een voelbaar reliëf ontstond. De voorwerpen die men op deze wijze versierde varieerden van schotels en vuurklokken tot kook- en spaarpotten. Decoraties met vrouwenamen en jaartallen waren echter vrijwel volledig voorbehouden aan kookpotten.

Grafter kookpotten

De 39 kookpotten zijn, voor zover bekend, allemaal afkomstig van het Schermereiland, met name uit de dorpen Graft, De Rijk en Noordeinde. Het Schermereiland was gelegen ten zuiden van Alkmaar tussen de Beemster, de Schermer en het Sterremeer. Deze meren werden in de eerste helft van de zeventiende eeuw drooggelegd.⁷ De banne van Graft bestond in het begin van de zeventiende eeuw uit de dorpen Graft en De Rijk en de gehuchten West-Graftdijk, Oost-Graftdijk en Noordeinde. In 1607 kreeg het welvarende De Rijk toestemming van de Staten-Generaal om een zelfstandige banne te vormen. Men leefde echter nog steeds op hetzelfde 'eiland' en de Grafters en Rijpers bleven met elkaar trouwen, werken en zaken doen. De bannen vormden dus ook na de splitsing een culturele eenheid.⁸

⁵ Garthoff-Zwaan, *Communicerende vaten*, 7.

⁶ P. Bitter en H. Clevis (ed.), *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij in de Wortelsteeg in Alkmaar* (Alkmaar 1995) 116.

⁷ Jan Adriaansz. Leeghwater, *Een kleyn cronykje ende voorbereidinge van de afkomste ende 't vergroten van de dorpen Graft en de Ryp* (Amsterdam 1727) 2.

⁸ A.Th. van Deursen, *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1994).

Tot op heden zijn geen aanwijzingen gevonden dat in Graft of een der omringende dorpen een pottenbakker gevestigd was. De archieven maken melding van bakkers, kleermakers, metselaars en kaarsenmakers, maar over pottenbakkers wordt met geen woord gerept.⁹ Voor het aanschaffen van pottengoed waren de Grafters waarschijnlijk afhankelijk van het nabijgelegen Alkmaar, waar in die tijd wel een aantal pottenbakkers actief was.¹⁰ Het kan ook zijn dat marskramers beladen met pottengoed de Grafters woningen aandeden. Hoe het ook zij, de Grafters kookpotten zullen in veel gevallen in opdracht gemaakt zijn; zowel de pottenbakkers als de marskramers zullen potten met opschriften als 'Trijn Cornelis 1661' niet altijd op voorraad gehad hebben.

De zeventiende-eeuwse kookpotten uit Graft en omgeving kenden verschillende soorten decoraties. Van de 39 kookpotten zijn er zes waar geen tekst op staat. Zij zijn versierd met non-figuratieve dan wel figuratieve slijbdecoraties. Van de 33 potten met tekst hebben 9 kookpotten een religieus opschrift. Dit zijn 'Hout Godts Gebot 1627', 'Eer voor Goet 1616', 'Eert vader en moeder', 'Godt waak ik na', 'Hout Gods Gebot 1627', 'vvvvvvvvv Godt 1631' (Acht God), 'Met.....Godt 1658', '8 vvvvvvvv Godt' (Acht God), en 'Niet Sonder Godt'. Drie potten hebben een meer profane tekst: 'Soete Waey Ser Fraey', 'Vrijheyt 1648 Blijheyt' en het sobere 'Anno 1637'.

De overige 21 aarden potten zijn voorzien van vrouwennamen. In een aantal gevallen alleen een voornaam, al dan niet met toevoeging van een jaartal of het opschrift 'en haer lief'. Dit zijn 'Aeltie met haer lief', 'Netie en haer lief', 'Neltie en haer lief', 'Niesie en haer lief', 'Geertien en haer lief' en 'Grietje Anno 1704'. Andere potten tonen een voornaam met toevoeging van de vadersnaam, zoals bij 'Jannetje Jans' (met een figuratief klavertje drie), 'Maertie Claes' (ook met een klavertje), en 'Aefje Cornelis met 'r lief'. Twaalf potten hebben zowel een vrouwennaam, de vadersnaam en een jaartal als opschrift. Buiten 'Trijn Cornelis 1661' zijn dit 'Maertie Claes 1651', 'Maertie Dircksd.....54', 'Trinti Cornelis Anno 1659', 'Anne Isaaks 1660', 'Neeltje Tymensdochter 1665', 'Dieuwer Jans 1667', 'Maertie Symons Anno 1670', 'Trijntie M...1671', 'Trijntie Maertiesdochter 1677', 'Marit Claesdochter 1681' en 'Grietje Gerd 1688' (afb. 2). Uit deze opsomming blijkt dat potten met religieuze opschriften vooral in de eerste helft van de zeventiende eeuw populair waren. Na 1650

9

Ibidem, 101-118.

10

Bitter en Clevis, *Geworteld in de bodem*.

krijgen de kookpotten met vrouwenamen sterk de overhand.

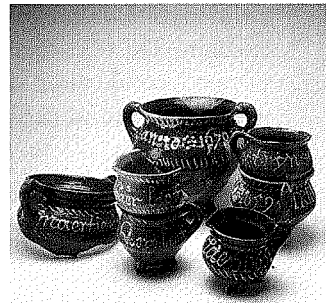
De slibdecoraties maken dat de kookpotten uit Graft en omgeving zich onderscheiden van andere aarden kookpotten. Buiten de potten uit Graft, De Rijp en Noordeinde is er nog een klein aantal kookpotten met gelijksoortige slibdecoraties. Deze zijn evenwel allemaal afkomstig uit dezelfde regio in Noord-Holland. Zij zijn gevonden in plaatsen als Middellie en Hoorn.¹¹ Het zijn deze decoraties die de onderzoeker verder kunnen helpen in zijn of haar speurtocht naar de betekenissen en gebruiken rond de Grafter kookpotten. Maar eerst dient ook gekeken te worden naar de functie en betekenis van 'gewone' aardewerken kookpotten in het dagelijks leven van de zeventiende eeuw. Het was immers dit dagelijks leven dat ook aan de Grafter potten een zekere symbolische lading gegeven zal hebben.

Functionele betekenis van de kookpot

De benaming kookpot laat, wat de functie van de objecten betreft, weinig te raden over; zij zullen gebruikt zijn om eten in te koken. Het dagelijks voedsel van de gewone man in die tijd bestond voor een aanzienlijk deel uit min of meer vloeibare bereidingen, zoals pap, brei en soep. Deze werden ook wel potspijzen genoemd.¹² De pot was als zodanig een dagelijkse aanwezigheid in het zeventiende-eeuwse huiselijk leven. Johannes Luyken beschreef het gebruik als volgt:¹³

*De Pot, werd daag'lyks niet vergeeten,
Maar gaat te vuur, en kookt de spys,
Op dat het lichaam te Eeten,
En dat de lust verkryght zyn eis.*

De kookpotten met sneb of tuit werden gebruikt om vloeibare gerechten in te bereiden. Doordat de sneb of tuit tussen twee pootjes bevestigd was, was het mogelijk de pot te kantelen, waarbij de twee 'voorpoten' op het vlak bleven staan en alleen het achterste pootje opgelicht diende te worden. In de potten met twee oren bereidde men meer substantieel voedsel. De pot kon aan de haal boven het vuur worden gehangen, of op de drie pootjes in het vuur worden gezet.¹⁴ De drie pootjes maakten dat de pot

▲
Afbeelding 2:
Groep slibaardewerken kookpotten met vrouwenamen. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (Foto: Tom Haartsen).

¹¹

E. Klijn, *Loodglazuuraardewerk in Nederland. De collectie van het Nederlands Openluchtmuseum* (Arnhem 1995).

¹²

J. Jobse-Van Putten, *Eenvoudig maar voedszaam. Cultuurgeschiedenis van de dagelijkse maaltijd in Nederland* (Nijmegen 1995) 152.

¹³

Johannes Luyken, *Het leerzaam huisraad* (Amsterdam 1710) 14-15.

¹⁴

Een haal was een soort haak in de haard waaraan men op verschillende hoogtes potten en dergelijke boven het vuur kon hangen.

altijd stabiel stond en de warmte goed langs de pot kon trekken. De maaltijden werden niet alleen in de kookpotten bereid, maar dikwijls ook hierin opgediend. Ook werden potten in een kleiner formaat gebruikt om direct uit te eten, zoals te zien is op het schilderij *Het gebed zonder eind* van Nicolaes Maes (afb. 3).

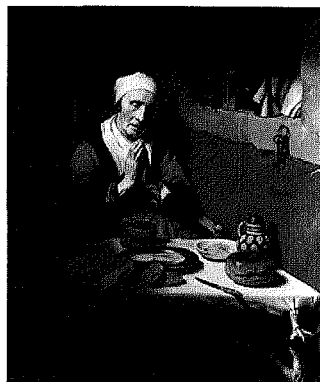
Een voorbeeld van een lekkernij die in de pot gekookt kon worden, waren 'frickedillen'. Men ging hierbij als volgt te werk:¹⁵

Neemt gekapt kalfsvlees/ gestoten peper/ foelie/ notemuskaet/ wat gestoten beschuyt/ eyeren/ maer laet de helft van 't wit van de eyeren daer wyt blijven/ kneet dit onder een/ en maeckt 'er langhwerpige frickedillen af/ en wenteltse in het wit van de eyeren/ en als 't water ziedt doetse dan in den pot gaer koken/ en dan in de boter gefruyt/ zijn heel goet.

Kookpotten werden in die tijd zowel uit klei als uit metaal vervaardigd. De aardewerken potten waren goedkoop, maar hadden als nadeel dat ze poreus en breekbaar waren. Om ze waterdicht te maken werden ze voorzien van loodglazuur. Dit glazuur was echter kostbaar, zodat men doorgaans alleen de meest noodzakelijke oppervlakten van de voorwerpen glazuurde. Voor de potten waren dit met name de binnenkant en het bovenste deel van de buitenkant van de pot. Bovendien was het glazuur niet goed bestand tegen de hitte van het vuur, waardoor het weinig zin had de onderkant te glazuren.¹⁶

Ijzeren potten waren vanzelfsprekend veel sterker en ook kostbaarder. Aardewerken gebruiksvoorwerpen werden dus, in tegenstelling tot metalen voorwerpen, in boedelinventarissen zelden afzonderlijk vermeld. Men volstond met opmerkingen als 'noch enighe aerden rommelingh'. Toch zullen zelfs mensen die zich ijzeren potten konden veroorloven ook aarden potten in huis gehad hebben. Wanneer men namelijk zure voedingswaren, zoals appels, in ijzeren potten kookte, gaf het metaal een nare bijmaak af. Daarom maakte men zuurhoudende substanties in aarden potten klaar.¹⁷

Aardewerk was, dankzij de grote kleivoorraden in het zeventiende-eeuwse Holland, goedkoop en makkelijk te krijgen. Kookpotten werden dagelijks gebruikt om voedsel te bereiden en in op te dienen. Als gevolg hiervan hadden aarden kookpotten, ondanks hun poreusheid en breekbaarheid, een belangrijke functie in het leven van

▲
Afbeelding 3:
Nicolaes Maes, *Oude vrouw in gebed*, bekend als *Het gebed zonder eind*. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam (Foto: Rijksmuseum-Stichting).

¹⁵
Anoniem, *Verstandige kock, of sorgbvuldige buys-boudster*. Facsimile uitgave uit 1993 met inleiding van J. Witteveen (oorspronkelijke uitgave Amsterdam 1667).

¹⁶
J. Witteveen, *Quintessens. Wetenswaardigheden over acht eeuwen kookgerei*. Museum Boijmans Van Beuningen (Rotterdam 1992) 35.

¹⁷
Geciteerd in *Verstandige kock*.

alledag, ongeacht de maatschappelijke positie van de eigenaar.

Functionele betekenis van Grafter kookpotten

De kookpotten uit Graft waren evenwel geen gewone kookpotten. Sterker nog: met uitzondering van drie potten met non-figuratieve decoraties wijst niets erop dat zij ooit gebruikt zijn om in te koken. Zij vertonen geen van alle roetsporen en zijn volledig geglazuurd. Deze 'kookpotten' hebben dus, naar alle waarschijnlijkheid, nooit op het vuur gestaan. Toch zullen ze een zekere functie vervuld hebben in het leven van de Grafters.

De potten met opschriften als 'Aeltie met haer lief' en 'Trijn Cornelis 1661' geven aanleiding om in een bepaalde richting te zoeken. De toevoeging 'met haer lief' suggereert dat de vrouw in kwestie op een leeftijd was dat geliefden er blijkbaar toe deden. De jaartallen wijzen op een specifieke gelegenheid, bijvoorbeeld een verloving of een huwelijk.

De potten met alleen een voornaam geven te weinig houvast om een verbinding te leggen met de Grafter samenleving. Namen als Jannetje, Trijntje en Maertje waren zo wijdverbreid dat het niet mogelijk is deze te koppelen aan een bepaald persoon. In de zeventiende eeuw volgde men bij het toekennen van namen aan kinderen gewoonlijk het systeem der vernoeming. Het eerste kind werd vernoemd naar de grootvader aan vaderszijde, vervolgens kreeg het tweede kind de naam van de grootmoeder aan moederszijde. Hierna was de grootmoeder aan vaderskant aan de beurt, en als laatste de grootvader aan moederszijde. Wanneer het gezin na dit alles nog meer nakomelingen te verwelkomen had, werden zij vernoemd naar verdere familie en vrienden.¹⁸

Gezien het beperkte aantal namen dat men in de zeventiende-eeuwse Grafter gemeenschap tegenkomt, zal men ook daar dit systeem gevolgd hebben. De keuze bleef voor de mannelijke nakomelingen beperkt tot zo'n zeven namen: Jan, Cornelis, Claes, Pieter, Jacob, Dirck en Gerrit. Voor de vrouwelijke bevolking waren het er twaalf: Trijn, Mary, Neel, Guurt, Griet, Anna, Jantje, Maertje, Aecht, Dieuwer, Lysbeth en Aeltje.¹⁹ Als gevolg hiervan kende men in het zeventiende-eeuwse Graft veel Jannetje Jansjes, Maertje Claesjes en Aefje Cornelisjes. Een koppeling van

¹⁸ W. Frijhoff, *Wegen van Evert Willemz. Een Hollands weeskind op zoek naar zichzelf 1607-1647* (Nijmegen 1995) 134.

¹⁹ Van Deursen, *Een dorp in de polder*, 32-33.

de kookpotten met vrouwennamen aan archiefmateriaal is dus alleen mogelijk als de pot zelf aanleiding geeft om gericht te zoeken. Bij potten die voornamen in combinatie met de vadersnamen en jaartallen als decoratie hebben is dat het geval.

Vanaf 1656 werden alle trouwende paren in Graft officieel geregistreerd. Dit maakt het mogelijk de kookpot met het opschrift 'Trinti Cornelis Anno 1659' te koppelen aan het huwelijksintekenboek van Graft. Op 2 april 1659 trouwde ene Trijntje Cornelis met Herman Daniëlsz. uit Amsterdam.²⁰ Het huwelijk werd bevestigd in de kerk. Uit ander archiefmateriaal blijkt dat Trijntje eerder getrouwd was geweest met Cornelis Claesz. Zij traden op 9 december 1656 in het huwelijk.²¹ Cornelis kwam te overlijden, en in 1659 achtte Trijn de tijd rijp om met Herman in het huwelijk te treden. De pot met de tekst 'Maertie Symons Anno 1670' is ook te traceren. Op 30 augustus 1670 trouwde Maritje Symons op het raadhuis met Maerten Jansz. uit Noordeinde.²² Zij was afkomstig van het Starnmeer, banne Akkersloot, en was evenals haar nieuwe echtgenoot al eerder getrouwd geweest. Met wie zij eerder getrouwd waren is niet bekend.

Op een volgende pot is niet veel meer te lezen dan 'Trijntie M....1671'. De enige Trijntje M. die voor dat jaar is terug te vinden in het Grafter trouwboek is Trijntje Mieus. Zij trouwde op 5 december 1671 met Jacob Pietersz. Kan. Het huwelijk vond plaats in de gereformeerde kerk. Trijntje trouwde eerder met Herman Jansz. Hoorn. Dit huwelijk vond plaats op 2 augustus 1665. Zowel Jacob als Herman behoorden tot de Grafter elite. De vader van Jacob was schepen en ouderling, en de stiefvader van Herman was chirurgijn.²³

Een andere Trijn die haar naam op een pot mocht terugvinden was Trijn Maartens. Zij trouwde op 9 januari 1677 met Jan Cornelis Valck. Op de pot staat te lezen 'Trijntie Maertiesdochter 1677'. Over dit echtpaar en mogelijke eerdere huwelijken zijn geen gegevens bekend. Deze pot maakt het wel mogelijk te constateren dat de kookpotten huwelijksgeschenken en geen verlovingsgeschenken waren. De verloving werd immers in de zeventiende eeuw een drietal weken voor de huwelijksdag aangekondigd. Trijn Maartens trouwde op 9 januari 1677. Een kookpot ter ere van haar verloving zou dus 1676 als datering gehad moeten hebben.

De laatste pot waarvan de eigenaresse in het archief is

²⁰
Huwelijksintekenboek Graft,
Regionaal Archief Alkmaar.

²¹
Informatie van A.Th. van Deursen.

²²
Huwelijksintekenboek Graft,
Regionaal Archief Alkmaar.

²³
Informatie van A.Th. van Deursen.

terug te vinden is de 'Trijn Cornelis 1661'. Jan de Kleyn publiceerde in 1965 het nu reeds klassieke *Volksaardewerk in Nederland sedert de late middeleeuwen*, waarin deze pot uitvoerig werd besproken.²⁴ Het opschrift deed hem vermoeden dat de pot afkomstig was uit Bergen op Zoom. De Kleyn meende dat de tekst 'Trijn Cornet 161661' luidde. Hij koppelde de naam aan die van de dochter van Alexander Discornes, pottenbakker in Bergen op Zoom. De getallen zouden staan voor 1 juni 1661. Alexander stond in Bergen op Zoom bekend onder de naam Sander Cornet en had een dochter die Catharina, of afgekort Trijn heette. De datum werd door De Kleyn verbonden aan haar vijfde verjaardag. Catharina werd op 10 juni 1656 gedoopt. Rekening houdend met het feit dat de doop veelal enkele dagen na de geboorte plaatsvond, concludeerde De Kleyn dat het meisje op 1 juni 1656 geboren moest zijn. De aarden kookpot zou bijgevolg een geschenk voor haar vijfde verjaardag zijn.

Op basis van de stijlkenmerken is het echter waarschijnlijker dat de pot afkomstig is uit de omgeving van Graft. Bovendien lijkt het niet waarschijnlijk dat een gerenommeerd pottenbakker als Sander Cornet het verjaardagscadeau van zijn dochter dermate onduidelijk zou decoreren dat het nauwelijks leesbaar was. Bij nadere beschouwing blijkt op deze pot geen 'Trijn Cornet 161661' te staan, maar 'Trijn Cornelis 1661'. En ze had geen verjaardagsfeestje te vieren: op 31 december 1661 trouwde een Trijntgen Cornelis met Pieter Pietersz. uit Noordeinde.²⁵ Het huwelijk vond plaats op het raadhuis en beide echtelieden waren al eerder getrouwd geweest.

De koppeling van de opschriften aan de huwelijksintekenboeken doet vermoeden dat de gedecoreerde kookpotten geschenken waren ter gelegenheid van een huwelijk. Zij waren naar alle waarschijnlijkheid een geschenk voor de bruid, maar door welke partij het cadeau geschonken werd is niet te achterhalen. Wel is duidelijk dat het geschenk niet onderhevig was aan religieuze scheidslijnen. De bruidjes trouwden zowel in de kerk als op het raadhuis. Dat wil zeggen dat het blijkbaar zowel voor gereformeerden, die in de kerk trouwden, als voor menisten en katholieken, die op het raadhuis trouwden, een geschikt cadeau werd geacht.

Het opvallende aan de gegevens die het archiefmateriaal oplevert is dat de potten, in alle herleidbare gevallen, geschonken werden aan hertrouwende weduwen. Dit kan

²⁴
J. de Kleyn, *Volksaardewerk in Nederland sedert de late middeleeuwen* (Lochem 1986; oorspr. uitgave 1965).

²⁵
Huwelijksintekenboek Graft, Regionaal Archief Alkmaar.

op toeval berusten. Graft en De Rijk waren zeevarende dorpen en het water eiste de nodige mannelijke slachtoffers. Als gevolg daarvan werd een relatief groot aantal vrouwen op jonge leeftijd weduwe. Toch loont het de moeite de aarden kookpot als geschenk voor hertrouwende weduwen in het achterhoofd te houden.

Symbolische betekenis van de aarden kookpot

Als de potten niet gebruikt werden om in te koken, maar als huwelijksgeschenk fungeerden, dan zullen zij in het leven van de Grafters een zekere symbolische waarde gehad hebben. Deze symboliek is niet zomaar van de objecten of uit een boekje af te lezen. Zij is alleen te achterhalen met behulp van andere zeventiende-eeuwse bronnen, zoals prenten, schilderijen en emblemen waarin aarden kookpotten een rol spelen. Populaire thema's in zeventiende-eeuwse embleembundels en in de beeldende kunst zullen ook voor de Grafter samenleving herkenbaar geweest zijn. Men maakte immers deel uit van eenzelfde cultuur. De context waarin men schilderijen met potten produceerde, waarin men met plezier emblemen met potten bekeek en waarin men bij huwelijken kookpotten schonk aan de bruid was min of meer dezelfde.

Een deel van de mogelijke symbolische betekenissen vloeit direct voort uit de gebruiksfunctie van de voorwerpen. De kookpot is een voorwerp dat gebruikt wordt bij het bereiden van het dagelijks voedsel en hoort als zodanig bij het noodzakelijk huisraad. Dit blijkt onder andere uit het embleem 'Sorght voor de koele wijn niet' uit Roemer Visschers *Sinnepoppen*:

De jonge luyden, die nieulijcx gebuwet zijn, past dese Sinnepop ter herten te nemen, die eerst voor al behooren te dencken om den nootdruftighen wytloop ende behoefteghydt; soo van huysraet als van spyse: maer als zy wat koevereren met sparen of deur goede neeringhe, dan komen zy tijds ghenoech om haer lust te soecken, te weten, als de rijckdom soo veel gegroeyt is datse dwaesheydt lyden en draghen kan.²⁶

In de tekst van dit embleem worden pasgehuwden erop gewezen dat zij eerst hun huisraad en dagelijkse behoeften geregeld moeten hebben, alvorens zij hun behoefte aan luxe mogen stillen. De prent bij dit embleem toont

²⁶
Roemer Visscher, *Sinnepoppen*
(Amsterdam 1614) 32.

Sorght voor de koele wijn niet.

Afbeelding 4:
'Sorght voor de koele wijn niet' uit
Sinnepoppen van Roemer Visscher.
Embleem p. 32 (Foto: Tom Haartsen).

behalve een kookpot nog verschillende andere gebruiksvoorwerpen die blijkbaar noodzakelijk werden geacht voor het functioneren van een degelijk huisgezin (afb. 4).

De gebruiksfunctie brengt met zich mee dat op prenten en schilderijen de kookpotten in veel gevallen rond de haard getoond worden. De haard was in de zeventiende eeuw niet alleen een warmtebron, maar ook de plaats waar gekookt werd. Huis en haard waren onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zij vormden de eenheid waarbinnen en waarbij het gezinsleven zich afspeelde.²⁷ De pot lijkt in combinatie met die eenheid dikwijls symbool te staan voor het ideale huishouden en gezin.

In de zeventiende-eeuwse genrekunst werden ouders en kinderen dikwijls afgebeeld bij de haard. Dit is onder andere het geval bij een aantal prenten en schilderijen die gezinnen weergeven waarin de moeder het jongste kind borstvoeding geeft. De prent *De Winter* van Magdalena

²⁷

L. Dresen-Coenders, in: P. van Boheemen (ed.), *Kent, en versint eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800* (Zwolle 1993) 8.

de Passe is hiervan een voorbeeld (afb. 5). De moeder zit op een bakermat voor de haard terwijl zij haar jongste kind voedt. Haar man kijkt over haar schouder mee en aan haar voeten zit een ander kind. De pot hangt aan een haal boven het vuur.

Het geven van borstvoeding werd in die tijd aangeprezen als behorend bij het perfecte moederschap. Theologen, humanisten en dokters veroordeelden collectief het inhuren van een min om de moederlijke plichten waar te nemen. Het was nadrukkelijk de taak van de moeder om haar kind zelf aan de borst te leggen en te voeden. Dit zou het kind zowel geestelijk als lichamelijk ten goede komen.²⁸ Afbeeldingen met een dergelijk thema kunnen dus beschouwd worden als voorbeelden van voorbeeldig moederschap in een ideaaltypisch gezin.

De aarden pot is ook dikwijls terug te vinden op andere afbeeldingen waarop gezinnen te zien zijn die een voorbeeldig gedrag ten toon spreiden. Dit is het geval bij schilderijen van 'het gebed voor de maaltijd', een ander veel voorkomend thema in de zeventiende-eeuwse beeldende kunst. In zeventiende-eeuwse literatuur werd veel waarde gehecht aan het gezinsleven en aan de morele en religieuze opvoeding van kinderen binnen het gezin. De gemeenschappelijke maaltijd speelde hierbij een belangrijke rol. De maaltijd gaf ouders de gelegenheid om dagelijks in gezinsverband aan de geestelijke opvoeding van hun kinderen te werken. Bovendien was dit het ideale moment om ze te leren bidden.²⁹

Een voorbeeld van een dergelijk schilderij is *Gebed voor de maaltijd* van Quiring Gerritsz. Brekelenkam (afb. 6). De afbeelding toont een gezin bestaande uit beide ouders en een zoon. Zij zeggen dank voor de maaltijd die voor hen op tafel staat. Deze bestaat uit eenvoudige levensmiddelen als brood, boter en kaas. De moeder vormt het centrale punt van de afbeelding, zij zit op een houten stoel aan tafel en bidt. De vader zit op een krukje aan tafel en bidt met zijn lichaam van de toeschouwer afgewend. Rechtsvoor staat een aantal aarden kookpotten. Eén staat omgekeerd op een bord en is gebruikt om de boter, die op tafel staat, te bewaren. Er staat een grote kookpot naast met daarin een kleinere pot en een lepel. De zoon staat aan tafel met zijn handen gevouwen, zoals het een goede zeventiende-eeuwse jongeman betaamde. Ook de afbeeldingen van 'het gebed voor de maaltijd' sluiten dus aan bij het contemporaine idee van het ideaaltypische gezin, waarin

▲
Afbeelding 5:
Magdalena de Passe (1600-1638), *De Winter*. Collectie Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam (Foto: Tom Haartsen).

28

E. Kloek e.a., 'Nederlandse medici en moralisten over moederschap en min (1600-1900)', *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen*, 8 (1991) 3.

29

W. Franits, 'The family saying grace: a theme in Dutch art of the seventeenth century', *Simiolus*, 16 (1986) 36-49.

Afbeelding 6:
Quiring Gerritsz. Brekelenkam (1620-
1668), *Gebed voor de maaltijd*. Collectie
Museum Boijmans Van Beuningen,
Rotterdam (Foto: Tom Haartsen).

de nakomelingen een gedegen spirituele opvoeding kregen.

Op vrijwel alle prenten en genreschilderijen die het gezin als thema hebben, is de moeder nadrukkelijker aanwezig dan de vader. Dit hangt samen met het ideaalbeeld dat men in die tijd van het gezin had. De man des huizes was de producent. Hij werkte buitenshuis en was verantwoordelijk voor de inkomsten die nodig waren om het huishouden te bestieren. De verantwoordelijkheden van de vrouw lagen hoofdzakelijk in de privésfeer. Zij diende haar man bij te staan in zijn dagelijkse beslommeringen, verzorgde de kinderen, bereidde de maaltijden en hield het huishouden op orde.³⁰ De potten op zeventiende-eeuwse afbeeldingen staan symbool voor de vrouwelijke zorgtaken, waaronder ook het koken van de dagelijkse maaltijden viel.

Een ander schilderij waarop een biddende vrouw te zien is, is *Het gebed zonder eind* van Nicolaes Maes (afb. 3). De oude vrouw op dit schilderij is al op leeftijd. Oude vrouwen en weduwen vormden een populair thema in de zeventiende-eeuwse genreschilderkunst. Zij werden vrijwel altijd afgebeeld in combinatie met aarden koökpotten. Behalve de potten, die meestal een stuk van de rand misten, werden ook andere gebruiksvoorwerpen, zoals zandlopers, spinnewielen en bijbels bij de weduwen afgebeeld. De verschillende attributen verwijzen naar de vergankelijkheid van het leven, de ouderdom en de activiteiten die een ideaaltypische weduwe geacht werd te ondernemen. De associatie tussen aarden potten en de mens is oorspronkelijk afkomstig uit de bijbel. In Jesaja 64:8 wordt God vergeleken met een pottenbakker:

³⁰

P. van Thiel, "Poor parents, rich children" and "Family saying grace": two related aspects of iconography of late sixteenth- and seventeenth-century Dutch domestic morality', *Simiolus*, 17 (1987) 90-149.

Doch nu Heere! Gij zijt onze Vader; wij zijn leem, en Gij zijt onze pottenbakker, en wij allen zijn uw handen werk.

De metafoor van de mens als aardewerk werd door Johannes Luyken gebruikt in zijn stichtelijke verzen:³¹

*Het aarde vat, van leem gemaakt,
Gaat heen en weer, om dienst te geeven,
Zo lange tot het stukken raakt:
Gelyk het brosse mens'lyck leven,
Een aarden vat, naar 't zien'lyck deel'
Is 't anders wel, de breuk wordt heel.*

Het motto bij dit vers en de bijbehorende prent luidt: 'Draag in uw vat van aarde, een schat van meerder waarde'. Het aarden vat wordt hier gelijkgesteld aan het menselijk lichaam dat niets anders is dan een omhulsel. Alleen in het aardse leven doet dit omhulsel dienst. In het hierna maals gaat het echter om de inhoud, het geestelijke leven. De menselijke ziel is de schat van meerder waarde, waarover in dit motto gesproken wordt.

De potten die afgebeeld worden bij de oude weduwen verwijzen naar hun naderend einde. Hun aarden vat was bij de rand al aan het aftakelen. Daarom was het voor deze vrouwen zaak zich op gepaste wijze op hun naderend einde voor te bereiden. Dit hield in dat oude weduwen zich in het ideale geval bezighielden met spinnen en ander eenvoudig handwerk en dat zij zich verder in de bijbel en het geestelijk leven verdiepten.

De kookpot was echter niet alleen symbool van de vrouwelijke zorgtaken en ideaaltypisch gedrag, maar kon ook een seksuele connotatie hebben. Dit blijkt onder andere uit een van Jacob Cats' emblemen in de *Spiegel van den ouden en nieuwen tyd*:³²

*Een open pot, of open kuyl,
Daer in steeckt licht een hont sijn muyl*

*Hoe dickmael, onbedachte meyt,
Hoe dickmael heb ick u geseyt
Dat ghy soudt letten alle tijt,
Hetzy ghy hier of elder zijt,
Dat noyt u ketel open stond
Of voor de kat, of voor den hont;
Ick seyde, dat een open pot*

³¹
Johannes Luyken, *Spiegel van 't menselyck bedryf* (Amsterdam 1704) 144-145.

³²
Jacob Cats, *Spiegel van den ouden en nieuwen tyd* (Amsterdam 1632).

Afbeelding 7:
 'Een open pot, of open kuyt' uit *Spiegel van den ouden en nieuwen tyd* van Jacob Cats. Embleem p. 104 (Foto: Tom Haartsen).

*De kock gedijt tot schand en spot,
 En dattet altijt qualick gaet
 Alwaer de ketel open staet.*

.....

*Maer ghy, mijn dochter, die bet siet
 Wat aen dit meysen is geschiet,
 Let des te meer op mijn gebot
 En deekt, ey lieve, deekt den pot:
 Want offer schoon geen hont en kooft
 Noch dient er ander leet geschroomt,...*

De prent toont een keuken met daarin een vrouw des huizes die haar meid de les leest, terwijl haar dochter toekijkt. Op de voorgrond is een hond te zien die een omgevallen pot leeglijkt (afb. 7). De symboliek van het embleem is duidelijk: de meid is zich te buiten gegaan aan onoirbare seksuele gedragingen en zal daar volgens mevrouw nog de nodige schande van ondervinden. In de hoop dat haar dochter deze ellende bespaard zal blijven, steekt zij in haar bijzijn de hele tirade af. De pot wordt ook in dit embleem in verband gebracht met het vrouwelijke. Cats gaat in zijn symboliek echter verder dan een verwijzing naar de vrouwelijke zorgtaken; de pot staat hier voor de seksualiteit van de vrouw.

De hond in de pot die bij Cats op de voorgrond te zien is, komt in veel zeventiende-eeuwse visuele bronnen voor. Volgens onderzoekers als Jan-Baptist Bedaux en Wayne Franits gebruikt men dit motief om de nadruk te leggen op de ernstige gevolgen van een slechte opvoeding.³³ Het motief kende een tegenhanger in de vorm van een jagende hond, of een pedant hondje dat rechtop zit en braaf pootjes geeft. Zij waren voorbeelden van hoe een goed getrainde hond zich diende te gedragen en vormden op die manier een metafoor voor goed gedrag.³⁴ In afbeeldingen die het ideaaltypische gezin als thema hebben, vormt de pot echter altijd een direct verband met de toegewijde moeder, terwijl de hond vrijwel altijd een verband vormt met de vader. Met gedichten als die van Cats in gedachte, lijkt de spreekwoordelijke hond in de pot op afbeeldingen eerder te verwijzen naar de daad waaraan het echtpaar zijn nageslacht te danken heeft, dan naar de vermeende goede opvoeding die het zijn nageslacht geeft.

De enige soort afbeeldingen waarop mannen in verband worden gebracht met kookpotten zijn afbeeldingen die vastenavond of andere volksfeesten als thema hebben. Op de prent *Februari* van Cornelis Dusart staan drie mannen afgebeeld. Zij verkeren in nogal uitbundige stemming. De meest linkse maakt een handstand en de middelste is uitgedost met een enorme fopneus, een brandende toorts en een wafelijzer. De derde bespeelt een zogenaamde foeko- of rommelpot en draagt een kookpot op zijn hoofd. De drie heren vieren vastelavond (afb. 8).

Zoals bekend vond tijdens de zeventiende-eeuwse vastenavondvieringen een proces van omkering plaats met betrekking tot de dagelijkse normen, waarden en machtsverhoudingen. Datgene wat normaal gesproken onacceptabel was, werd – zolang de festiviteiten duurden en het allemaal spel bleef – wel geaccepteerd. Op de prent van Dusart wordt de omkering uitgedrukt door de man die op zijn kop staat en de man die de omgekeerde kookpot op zijn hoofd draagt. Dit laatste motief keert regelmatig terug op vastenavondprenten. Zelfs op de vastenavondtaferelen verwees de kookpot dus indirect naar het vrouwelijke domein.

▲
Afbeelding 8:
Cornelis Dusart (1660-1704), *Februari*.
Collectie Museum Boijmans Van
Beuningen, Rotterdam (Foto: Tom
Haartsen).

³³
J.-B. Bedaux, *The reality of symbols. Studies in the iconology of Netherlandish art 1400-1800* (s-Gravenhage 1990) 113; W. Franits, *Paragons of Virtue. Women and domesticity in seventeenth-century Dutch art* (New York 1993) 147.

³⁴
Bedaux, *The reality of symbols*, 112-113.

Symbolische betekenissen of connotatie van de Grafter kookpotten

Nu blijft de vraag waarom Grafters hertrouwende vrouwen kookpotten met decoraties ten geschenke gaven. Ten eerste zullen de kookpotten een decoratieve waarde gehad hebben. Ze waren duidelijk niet bedoeld om in te koken, ze waren versierd met de nodige opsmuk en voorzien van een laag kostbaar loodglazuur. Er zijn geen primaire bronnen die aantonen dat kookpotten een decoratieve functie vervulden, maar uit andere bronnen blijkt wel dat men in die tijd andere gedecoreerde voorwerpen ter versiering ophing. Op het schilderij van Quiring Brekelenkam hangen bijvoorbeeld twee beschilderde borden boven de schouw (afb. 6). Bovendien wist de proto-volkscundige Le Francq van Berkhey in zijn *Natuurlyke historie van Holland* te vertellen dat men in Noord-Holland niet pronkte met schilderijen, maar 'veelal met Aardewerksche Schotelen en Schoteltjes, die zij alomme aan den Wand ophangen'.³⁵ Het is niet uitgesloten dat versierde potten in de zeventiende eeuw eenzelfde functie vervulden voor de Grafter bevolking. Ze konden op een kast of brede schouw te kijk worden gezet. Maar dit decoratieve gebruik verklaart nog niet waarom de vrouwen juist kookpotten ten geschenke kregen en bijvoorbeeld geen schotels of papkommen.

Evenals bij de 'normale' zeventiende-eeuwse kookpotten bestaat ook bij de Grafter potten een bijzonder verband met het vrouwelijk geslacht. Zo gaat het bij de potten die een naam gekregen hebben telkens om een vrouwnaam. Uit de koppeling van namen en jaartallen aan archivalisch materiaal is gebleken dat ze waarschijnlijk een huwelijks-geschenk waren voor de vrouwen die in de slibdecoraties worden genoemd. Het opvallende is dat de bruid in alle herleidbare gevallen een hertrouwende weduwe bleek te zijn. Dit gegeven suggereert dat het hier mogelijk een ritueel betreft, waarbij alleen hertrouwende weduwen voor een versierde kookpot in aanmerking kwamen. En dat werpt weer de vraag op hoe deze voorwerpen pasten in het huisraad van de pasgetrouwden.

Uit beschrijvingen van zeventiende-eeuwse huwelijks-gebruiken blijkt dat de uitzet die jonggetrouwden van huis uit meekregen uit kleding, beddegoed en ander textiel bestond. G.D.J. Schotel maakt in *Het Oud-Hollandsch huis-gezin der zeventiende eeuw* geen melding van een uitzet

35

J. Le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Deel III, (Amsterdam 1773), Tweede stuk, 974.

bestaande uit huisraad. Het was de taak van de bruid om daags na het huwelijk uit winkelen te gaan om al het huisraad aan te schaffen dat nodig was voor een volwaardig huishouden. In zijn *Tien vermakelikheden des bouwelyks* spotte Hieronymus Sweerts, dat dit niet altijd volgens plan verliep.³⁶ Hij vertelt hoe een pasgetrouwde vrouw de dag na haar huwelijk in gezelschap van haar tante, zuster en dienstmeid op pad gaat. Maar de uitgaven blijven niet tot het meest noodzakelijke beperkt. Ze zal thuiskomen met de meest overbodige, meest luxueuze en meest kostbare spulletjes. Het was precies waar Roemer Visscher voor gewaarschuwd had.

Ook de bruiloftsgasten leverden een bijdrage. Berkhey beschrijft hoe men op het Schermereiland de dag na de huwelijksvoltrekking bij het bruidspaar langsging om geschenken aan te bieden.³⁷ De giften bestonden vaak uit huisraad, zoals tafels, stoelen en keukengerei. Van weduwen mag men echter verwachten dat zij al over het noodzakelijke huisraad beschikten. Het zou een reden kunnen zijn waarom juist aan hertrouwende weduwen een symbolische kookpot geschonken werd, een pot die niet als kookgerei maar wel als decoratief object gebruikt kon worden.

In principe kan het ritueel ook als sanctie, als een vorm van charivari, gefungeerd hebben. Misschien wenste de Grafter gemeenschap haar ongenoegen te uiten over een weduwe die opnieuw in het huwelijk trad. In kleine gemeenschappen als Graft en De Rijk kon het hertrouwen de huwelijksmarkt uit balans doen raken, zeker als op hetzelfde moment het aantal huwbare mannen beperkt was.³⁸ Uit de gegevens van A.M. van der Woude, die onderzoek deed naar de demografische geschiedenis van dit gebied, blijkt echter dat de verhouding tussen beide geslachten in de zeventiende eeuw redelijk evenwichtig was (973 mannen per 1000 vrouwen). Het grotere sterftcijfer van mannen die op zee aan hun einde kwamen, werd gecompenseerd door de hoge kraamvrouwensterfte en de grotere migratie onder volwassen vrouwen.³⁹

Een spottende intentie achter het geschenk zou ook kunnen samenhangen met het ideaaltypische beeld van weduwen in die tijd. Zoals Cats het in zijn *Houwelick* verwoordde:

*Zij broedt een geilen aard,
Die, als de moeder sluit, nog wenst te zijn gepaard.*

³⁶ Hieronymus Sweerts, *De tien vermakelikheden des bouwelyks* (Amsterdam 1678) 29.

³⁷ Le Francq van Berkhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Deel III, Tweede stuk, 1108-1109.

³⁸ M. Segalen, *Sociologie de la famille* (Parijs 1981) 31.

³⁹ A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier* (Wageningen 1972) 234.

Hij keurde het dus af als vrouwen die niet meer in staat waren om kinderen te baren nogmaals in het huwelijk traden. Toch lijkt het twijfelachtig dat dit gespeeld heeft, dat het ritueel inderdaad als een vorm van charivari moet worden opgevat. Immers, in de eigen gemeenschap was geen pottenbakker gevestigd. Men moest naar Alkmaar om de pot met opschrift, bestemd voor deze ene gelegenheid, te bestellen en ook weer af te halen. Ook moest de pot met haar dure glazuur betaald worden. Normaal gesproken deed men niet zoveel moeite. Als het gedrag van een dorps- of groepsgeenoot moest worden afgekeurd, dan waren er heel wat betere mogelijkheden.

Een andere, meer plausibele aanwijzing voor de betekenis van de Grafter kookpotten wordt gegeven door Berkhey, die een huwelijksritueel beschrijft dat volgens hem specifiek was voor het Schermereiland. Het was gebruikelijk dat de bruidegom na het huwelijksmaal met een grote groep jongemannen naar een herberg trok. Daar gaf hij een paar van hen de opdracht zijn geliefde uit het huis van haar ouders te halen. Ten teken dat zij haar ouders niet uit armoede verliet, werd een overvloed aan eten en drinken voor haar uit gedragen.⁴⁰ Het was een rituele losmaking van het ouderlijk huis en het ouderlijk gezag. Bij hertrouwende weduwen kon zo'n ritueel achterwege blijven. Ze hadden zich met hun eerste huwelijk al aan de ouderlijke controle onttrokken. Na het overlijden van hun eerste echtgenoot waren ze zelfs zelfstandig geworden.⁴¹ Maar met hun nieuwe huwelijk onderwierpen ze zich opnieuw aan het mannelijk gezag. Ook dat vroeg om een ritueel: de vrouwen werden gewezen op hun nieuwe, gewijzigde positie. Met de kookpot als symbool voor de vrouwelijke taken binnenshuis en voor het ideale huishouden werden de bruiden herinnerd aan hun hernieuwde ondergeschiktheid en werd hun tevens een voorbeeldig gezinsleven toegewenst.

40

Le Francq van Berhey, *Natuurlyke historie van Holland*. Deel III, Tweede stuk, 1131.

41

D. Hempenius-van Dijk, in J. Bremmer en L. van den Bosch, *Between poverty and the pyre. Moments in the history of widowhood* (Londen/ New York 1995) 99.

Summary

Cooking pots from Graft and widows who remarried

Connotations of a seventeenth-century utensil

Earthenware cooking pots from Graft and surrounding villages are distinguished from ordinary pots by their decoration: the majority of them are inscribed with women's names. These names are often combined with patronymics, dates and comments, such as 'with her love'. In several cases, it was possible to trace the names and dates on the pots in the Graft archives. From this material, we can gather that these cooking pots were most likely wedding gifts. Remarkably, in all of the conclusive cases the pots proved to be gifts for widows who remarried.

Besides their decoration, these pots with women's names have another outstanding feature, namely, they show no signs of use. It would appear, therefore, that they were given to the bride not so much as a useful household object, but rather to convey a symbolic meaning. This seems to have been a local ritual.

The symbolic significance of the cooking pots must have been linked to the connotations that such items had in seventeenth-century literary and visual sources. In seventeenth-century emblems, paintings and prints, cooking pots always seem to be linked to the wife and her marital tasks. These included taking care of her husband and children, keeping the house tidy and clean, and preparing wholesome meals on a daily basis. The cooking pot was therefore an integral part of the housewife's daily routine and of the female domain in general. However, this utensil was also specifically associated with elderly widows. The depiction of mothers and widows in seventeenth-century pictorial sources is moralistic in nature. These women are paragons of virtue: mothers minding their children and running the household; and widows preparing themselves for the hereafter (as they are supposed to), for life is as transient as an earthenware cooking pot.

Given this context, the cooking pots given at weddings probably had a more reflective character. Such a gift may have served as decoration and to remind the bride of her place within the marriage, her appointed domestic tasks, and her all-important preparation for life after death.